

Отримано: 20 вересня 2018 р.

Прорецензовано: 5 жовтня 2018 р.

Прийнято до друку: 6 жовтня 2018 р.

e-mail: derevyanko.adyl@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-3(71)-70-73

Дерев'янку Л. І., Гаращенко Л. Б. Співвідносні прийменниково-субстантивні структури із семантикою неозначеної часової наступності як репрезентанти зовнішньої семантико-синтаксичної кореляції. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого: Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 3(71), вересень. С. 70–73.

УДК 81'367.633:81'37

Дерев'янку Людмила Іванівна,

кандидат філологічних наук, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

Гаращенко Лілія Борисівна,

кандидат філологічних наук, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

СПВІВІДНОСНІ ПРИЙМЕНИКОВО-СУБСТАНТИВНІ СТРУКТУРИ ІЗ СЕМАТИКОЮ НЕОЗНАЧЕНОЇ ЧАСОВОЇ НАСТУПНОСТІ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТИ ЗОВНІШНЬОЇ СЕМАТИКО-СИНТАКСИЧНОЇ КОРЕЛЯЦІЇ

У статті схарактеризовано співвідносні прийменниково-субстантивні темпоративи із семантикою неозначеної часової наступності, що структуровані первинними та вторинними часовими прийменниками; проаналізовано чинні в сучасній українській мові парадигми прийменниково-відмінкових корелятивів зі значенням неозначеного післячасу; вирізняє диференційні ознаки складників досліджуваних парадигм.

Ключові слова: зовнішня семантико-синтаксична кореляція, первинні прийменники, вторинні прийменники, корелятив, темпоратив, неозначена часова наступність.

Дерев'янку Людмила Іванівна,

кандидат филологических наук, Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка

Гаращенко Лилия Борисовна,

кандидат филологических наук, Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка

СООТНОСИТЕЛЬНЫЕ ПРЕДЛОЖНО-СУБСТАНТИВНЫЕ СТРУКТУРЫ СО ЗНАЧЕНИЕМ НЕОПРЕДЕЛЁННОГО ВРЕМЕННОГО ПОСЛЕДУЮЩЕГО КАК РЕПРЕЗЕНТАНТЫ ВНЕШНЕЙ СЕМАТИКО-СИНТАКСИЧЕСКОЙ КОРЕЛЯЦИИ

В статье дана характеристика соотносительных предложно-субстантивных темпоративов с семантикой неопределённого временного последующего, которые структурированы неизменяемыми и производными временными предлогами; проанализированы употребляемые в современном украинском языке парадигмы предложно-надежных коррелятивов со значением неопределённого временного последующего; определены дифференциальные признаки исследуемых парадигм.

Ключевые слова: внешняя семантико-синтаксическая корреляция, неизменяемые предлоги, производные предлоги, коррелятив, темпоратив, неопределённое временное последующее.

Ludmyla Derevyanko,

PhD of Pedagogical Sciences, Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

Lilia Garaschenko,

PhD of Pedagogical Sciences Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

THE CORRELATIVE PREPOSITIONAL-SUBSTANTIVE STRUCTURES WITH UNDEFINED TIME SEQUENCE SEMANTICS AS EXTERNAL SEMANTIC-SYNTACTIC CORRELATION REPRESENTATIVES

The article brings to external semantic-syntactic correlation's all-embracing research. Such a correlation tends to be a relation between prepositional-substantive structures, constituted by primary and derived temporal prepositions. Core attention was paid to the 2 main aspects; they are, on the one side, the formal structure of temporal prepositional-case constructions, taking certainly into consideration the origin of prepositions as analyzed models' constituents, and the whole spectrum of semantic nuances, produced by primary / derived prepositions, on the other side. It was ascertained derived prepositions explicate such semantic nuances much more precisely compared to primary units because of their monosemantic nature.

The profound analysis of prepositional-substantive paradigms of correlatives with undefined time sequence, valid in modern Ukrainian, was logically accomplished. Characteristic features of correlative temporatives' with primary / derived prepositions were differentiated in succession.

It was proved primary / derived prepositions cause the appearance of characteristic features in semantic and functional spheres of temporal prepositional-substantive structures, forming the base of external correlative connections of the latter. The fact temporatives, which are correlative two- and three-component paradigms' constituents, realize undefined post-time semantics was finally clarified. It was stated for certain specific semantic nuances as well as stylistic marking and sphere of usage are to be fundamental peculiarities that open the further perspective of such the correlation of prepositional-substantive constructions with primary / derived temporal prepositions. The prepositional-substantive combinations constitute semantic-syntactic and formal grammatical structures' dialectic integrity likewise other syntactic units. The variety of correlatives strictly depends on their semantic nature. The correlation regulates interconnections of the form and the content of prepositional-substantive constructions, illustrating the complicated law of mutual concord between the correlatives' paradigms' constituents.

Key words: external semantic-syntactic correlation, primary prepositions, derived prepositions, correlative, temporative, semantics, undefined time sequence.

Беручи до уваги загальні тенденції розвитку лінгвістичної науки на сучасному етапі, новітньою, на наш погляд, є модель української граматики, сформована логіко-функційним її критерієм. Окремі аспекти реалізації складників логіко-денотативного рівня в синтаксичному прошарку мовної системи кваліфікуємо як такі, що перебувають в зоні постійної уваги українських учених. До кола найперспективніших проблем сьогодення вважаємо за доцільне внести питання, пов'язані з функціонуванням співвідносних прийменниково-іменникових темпоративів. Особливості використання часових структур описували у своїх працях О. І. Бондар, І. Р. Вихованець, Т. М. Голосова, А. П. Загнітко, З. І. Іваненко, П. С. Каньоса, Р. А. Куцова, М. В. Мірченко, С. А. Романюк та інші мовознавці. У межах російської мовознавчої концепції основні теоретичні засади вживання темпоративів викладено у працях О. В. Бондарка, М. В. Всеволодової, Г. О. Золотової, Н. Ю. Шведової та інших дослідників. Однак, незважаючи на численні напрацювання, у граматичній площині мовної системи недостатньо вивченою на сьогодні залишається проблема семантичної специфіки прийменників, корелятивних зв'язків первинних і вторинних прийменників у різних сферах семантико-синтаксичних відношень, і часових зокрема, виявлення закономірностей уживання прийменниково-іменникових темпоративів, виформування прийменниками різних розрядів за походженням. Необхідністю удокладненого вивчення вказаних ділянок сучасного синтаксису обумовлений вибір теми пропонованої розвідки та її актуальність.

Мета статті – дослідження особливостей реалізації зовнішньої семантико-синтаксичної кореляції прийменниково-відмінкових темпоративів зі значенням неозначеної часової наступності.

Об'єктом є прості речення з прийменниково-субстантивними часовими структурами, які експлікують семантику неозначеного післячасу, а предметом – співвідносні прийменниково-іменникові конструкції з непохідними й похідними часовими прийменниками. Означена мета передбачає розв'язання таких завдань:

1) дослідити прийменниково-іменникові сполуки з первинними та вторинними темпоральними прийменниками, які репрезентують семантику неозначеної часової наступності;

2) проаналізувати всі можливі прийменниково-субстантивні темпоративи, що реалізують значення неозначеного післячасу і структуровані непохідними й похідними часовими прийменниками;

3) виокремити диференційні ознаки складників досліджуваних парадигм.

Домінуючі ролі в семантичних дослідженнях, зокрема й у функційному синтаксисі, набув аналіз корелятивних зв'язків мовних одиниць, наділених планом змісту. Темпоральні прийменники, сполучаючись з іменниками в непрямих відмінках, виражають часові семантико-синтаксичні відношення. У структурованні прийменниково-субстантивних темпоративів беруть участь як первинні, тобто непохідні, так і вторинні, або похідні, часові прийменники.

Застосування системно-структурного підходу до аналізу темпоральних прийменниково-іменникових корелятивів дало право вважати темпоральні прийменники найпоказовішими експлікаторами часових семантико-синтаксичних відношень. На цій підставі виокремлено семантико-синтаксичну кореляцію, звернення до якої уможливило докладну характеристику всіх чинних співвідношень прийменниково-субстантивних конструкцій у часовій сфері. Семантико-синтаксична кореляція прийменниково-іменникових темпоративів – співвідношення двох чи кількох значеннєво споріднених або опозитивних прийменниково-відмінкових структур, які, передаючи однопланове значення часу, відрізняються семантичними відтінками.

З огляду на те, що в конституюванні темпоральних прийменниково-іменникових структур задіяні первинні та вторинні прийменники, послідовно вичленуємо дві підгрупи семантико-синтаксичної кореляції – внутрішню і зовнішню. Зовнішню семантико-синтаксичну кореляцію номінуємо як співвідношення між прийменниково-субстантивними структурами, компонентами яких є непохідні й похідні часові прийменники: у *війну* – *під час війни*, з *відльотом* – *після відльоту*, *за день* – *протягом дня* – *упродовж дня*, *за Хмельницького* – *при Хмельницькому* – *у часи Хмельницького* – *за часів Хмельницького*.

Одночасність / різночасність дії або процесу є основним протиставленням темпоральної сфери, оскільки на ньому базуються семантичні видозміни прийменниково-відмінкових темпоративів.

Конструкції зі значенням різночасності окреслюють момент дії стосовно двох темпоральних відрізків: часової попередності й часової наступності. Остання виражає початок тривалості якоїсь дії після іншої дії чи явища.

Семантика неозначеної часової наступності представлена двокомпонентною парадигмою **prep за + Nacc – prep після + Ngen**. Крім означеної тривалості, темпоратив **prep за + Nacc** може виражати неозначену часову наступність, напр.: *Десь за північ весілля йде до фінішу* (П. Добрянський, 51); ... *Можна закохатися, можна втратити голову й за шістьдесят* ... (Л. Костенко, 52). Спорадичність функціонування конструкцій із таким значеннєвим описом пояснюється наявністю в мові темпоратива **prep після + Ngen** як експлікатора часової наступності, що недиференційовано позначає проміжок часу, після якого відбувається явище [1, с. 129], напр.: *Після півночі притік відвідувачів у кафе зменшувався до чотирьох-п'яти чоловік* (Л. Дереш, 113); *Микола Степанович згадав ... про знайомих, які після сорока розлучилися з дружинами, про що потім жалкували* ... (В. Юрченко, 55). Виділені структури завдяки вторинному прийменнику **після** можуть передавати лише семантику післячасу без додаткових значеннєвих відтінків, що й зумовлює їхню перевагу, порівняно з темпоративом **prep за + Nacc**, уживаним для номінування неозначеної часової наступності. Крім того, прийменник **після** регулярно функціонує в різних стилях сучасної української мови.

Співвідносні темпоративи трикомпонентної парадигми **prep по + Nlok – prep з (із) + Ninstr – prep після + Ngen** є найтипівішими репрезентантами семантики неозначеної часової наступності. Реалізуючи загальне відношення наступності стосовно часового орієнтира, вони називають дію, що відбувається після певного явища чи події. Нормативними для досліджуваних моделей є такі значення: 1) невизначено-віддалений наступний момент дії, напр.: *Було б вам приїхати після свят* (Ю. Щербак, 51); ... *Земний космічний корабель після довгих років блукання в просторах Всесвіту відкрив у сузір'ї Ліри планету, дуже схожу на рідну землю* (В. Бережний, 58); 2) час, що настає після закінчення тривалого часового проміжку, напр.: *Побачити друга після такої тривалої розлуки було, безперечно, приємно* (В. Собко, 310); 3) позначення події чи явища, що має місце після певного періоду в житті людини, напр.: *Я тоді якраз після армії і школи міліції в розшук прийшов* (А. Кокотюха, 39); *Після інституту [Ніна] повернеться в своє село або поїде, куди пошлють* (В. Лис, 76); 4) час дії, яка відбулася після споживання страв, напоїв тощо, напр.: *Дід, як завжди після чарки, розповідав усякі бувальщини* (М. Дашків, 18–19); *Після кави та лютюок свати переказали нареченій, щоб вона готувалася до церемонії* (З. Тулуб,

43); 5) часові рамки, співвіднесені з періодом життя особи взагалі й історичної особи зокрема, після яких відбувається дія, напр.: *Після Шевченка вже не можна було повторювати пройдене ...* (О. Гончар, VI, 423); 6) час мешкання, перебування в певній місцевості, після якого має місце інша дія, напр.: *... Донька після Петербурга мандрує по мастках Бабаніних – Шпатівка, Черняківка* (М. Слабошпицький, 67); 7) час після припинення існування певного стану чи після смерті, напр.: *Хоробрий козак після смерті прилучається до Бога* (В. Рубан, 97); 8) час процесу, дії чи стану, що настають після суспільного або природного явища, напр.: *А вже після громадянської війни він, Марко, в цій же школі зустрів своє перше кохання ...* (М. Стельмах, 45); *Приємно бродити по теплих калюжах після грому й дощу ...* (О. Довженко, 36–37); 9) час дії, що має місце після свят, напр.: *... Після Михайла [21 листопада] зима неодмінно має сповістити про себе ...* (В. Скуратівський, 237); *То вже було після Різдвяних свят ...* (М. Матіос, 47) [4, с. 142–145].

Семантичний спектр часової наступності, що його репрезентує конструкція **prep po + Nlok**, також досить різноманітний: 1) проміжки часу чи періодів, після закінчення яких має місце інша подія або явище, напр.: *По відході Демка, коли на Максима припало більше праці, він зовсім відмовився «служити батькові»* (У. Самчук, 88); *По приїзді граф дуже ганяв людей, вигадував все нові й нові роботи* (С. Горбань, Н. Лапіна, 58); 2) фізичний чи інший стан, після якого щось з'являється або припиняє своє існування, зникає, напр.: *Тих пару днів, що [дитина] прожила з заплоченими очима по народженню, не входять у рахунок* (У. Самчук, 7); *1941 року Ізен-Бек помер, по смерті його зникла і «Велесова книга»* (М. Степаненко, 10); 3) час дії, що настає після історичної або суспільної події, напр.: *А батько Кіндрат Сорока по революції і гуртував люд разом з Васею* (В. Большак, 43); *Я вже повірила, що по війні залишилася на білому світі з Сашком-сиротою* (В. Яворівський, 145); 4) час, що настає після свята чи явища за календарем, зокрема церковним і сільськогосподарським, напр.: *... А по Петрі через Івана з Дарусею знову стало село з ніг на голову ...* (М. Матіос, 63); *... Той, хто тре їх [коноплі] по Введенні, накликає бурю на поля, а на себе од людей зневагу* (В. Скуратівський, 240); *По жнивах поля дали позритися на сонці день ...* (Л. Вернигора, 36); 5) частини доби, явища природи, а також часові проміжки, після яких відбувається дія, напр.: *По обіді людей на пляжі значно поменшало* (А. Кокотюха, 173); *Вже по заході сонця, повертаючись до мастки, покоївки несподівано зустрілися з негром за очеретами біля Герцогського валу* (О. Гончар, II, 229); *[Сонце заходить] зразу десь по восьмій ...* (В. Вакулєно, 7); 6) час дії після споживання їжі чи напоїв, напр.: *По каві вона [Валентина] навіть кинула до господаря по-польському кілька слів подяки* (Олесь Досвітній, 57).

М. А. Жовтобрюх свого часу зазначав, що в сучасній українській мові паралельно майже до всіх конструкцій **prep po + Nlok** уживаються структури **prep після + Ngen** [2, с. 52]. Ми поділяємо думку З. І. Іваненко про те, що семантичні відтінки в темпоративах **prep po + Nlok – prep після + Ngen** виявити важко [3, с. 34], вони майже відсутні. Чинником, що вможливає їхню диференціацію, є сфера вживання: у сучасній українській мові для конструкції з вторинним прийменником **після** характерне загальностильове функціонування, він здатний сполучатися з ширшим колом іменників. Синтаксичних структур із первинним прийменником **по** не зафіксовано в науковому й офіційно-діловому функційних різновидах. Цей факт можна аргументувати тим, що первісною семантикою похідного прийменника **після** є темпоральна, завдяки чому синтаксема **prep після + Ngen** спроможна точніше передавати часову наступність. Об'єктне, атрибутивне, причинно-наслідкове значення, яке здатний реалізувати прийменник **після**, є вторинним. Щодо значення непохідного прийменника **по**, то Словник українських прийменників вияскравлює насамперед об'єктне, локативне, а вже потім темпоральне [5, с. 257]. Крім того, прийменник **по** має вузький дистрибутивний радіус: він не може сполучатися з іменниками на позначення абстрактних понять (*зустріч, розлука*), навчальних закладів (*школа, інститут, університет*), населених пунктів (*Львів, Харків, Петербург*).

Синтаксема **prep з (із) + Ninstr** доповнює парадигму корелятивів **prep po + Nlok – prep після + Ngen**, що експлікують семантику часової наступності, яка може ускладнюватися каузальним відтінком, пор.: *З відльотом табуна гусак відчув, як ніч раптом поважчала і стала тиснути своєю мокрою темніною ...* (М. Вінграновський, 805); *З приходом Сідалковської у «Фіндіпош» усе пішло по-іншому* (О. Черногуз, 193). Специфічною характеристикою виокремленої синтаксеми слід вважати те, що для реалізації значення післячасу в сполученні з первинним прийменником **з (із)** уживаються тільки іменники нетемпоральної семантики. Це, зокрема, девербативи – назви процесів і явищ (*приїзд, відліт, ухвалення, розлука, реєстрація*). Діапазон субстантивів нечасового значення, які структурують конструкцію **prep po + Nlok**, значно ширший. Він представлений назвами релігійних свят (*Різдво Христове, Великдень, Покрова*), трапез, страв і напоїв (*сніданок, обід, вечеря, борщ, кави, чай*), періодів і явищ за церковним та сільськогосподарським календарем (*середопістя, масляна, м'ясиці, сімба, сапанья, сінокіс, жнива*), подій, пов'язаних із періодом розвитку людського суспільства (*революція, неп, війна, окупація, колективізація, перебудова, вибори*). Цей субстантивний корпус доповнюють лексеми, що сполучаються з вторинним прийменником **після**. Вони номінують явища природи (*бура, вітер, вітровий, гроза, дощ, завірюха, землетрус, злива, мороз, повінь, розлив, сонцестояння, спека, хуртовина, шторм*), державні свята (*Новий рік, 8 Березня, 1 Травня, День Перемоги, День Конституції, День Незалежності України*), осіб взагалі й історичних осіб зокрема (*правитель, імператор, фашисти, куркулі, Катерина II, Іван Виговський, Брежнев*), періоди за академічним календарем (*семестр, чверть, сесія*), навчальні, лікувальні заклади, місця відпочинку (*школа, гімназія, коледж, ліцей, училище, технікум, інститут, університет, академія, аспірантура, докторантура, консерваторія, лікарня, госпіталь, поліклініка, санаторій, театр, музей, цирк, зоопарк*), періоди відпочинку (*відпустки, канікули, перерва, вихідні*).

У синтаксемах, утворених за моделлю **prep після + Ngen**, зафіксовано числівниково-субстантивні сполучення **Numx + Nx**, напр.: *Іноді корисно торкнутись руками певного фаху, щоб після п'яти-семи років навчання не зізнатися з гіркотою: не на того, мовляв, коня сів!* (К. Михеїв, 137); *Так, можна прилягти десь після дванадцятої ночі, але не зараз, коли на тебе дивляться люди* (Г. Терещенко, 3–4). 3-поміж корелятивів трикомпонентної парадигми **prep po + Nlok – prep з (із) + Ninstr – prep після + Ngen**, що мають семантику часової наступності, домінуючу позицію займає темпоратив **prep після + Ngen**. Її забезпечує саме вторинний прийменник **після** з генетично успадкованим темпоральним значенням. Воно й зумовлює стильовий універсалізм аналізованої синтаксеми.

Отже, спираючись на матеріали проведеного дослідження в межах української мовленнєвої практики, констатуємо, що саме прийменники зумовлюють появу диференційних ознак у часових прийменниково-іменникових структурах, завдяки чому останні вступають у корелятивні зв'язки. Семантику неозначеної часової наступності репрезентують темпоративи

дво- та трикомпонентних парадигм корелятивів. Специфічні значеннєві відтінки, стилістичне маркування і сфера вживання – основні диференційні ознаки применниково-субстантивних конструкцій з похідними часовими применниками

Література:

1. Вихованець І. Р. Применникова система української мови : [монографія]. Київ : Наук. думка, 1980. 286 с.
2. Жовтобрюх М. А. Синтаксичні конструкції з применником *по*. *Українська мова і література в школі : наук.-метод. журнал*. 1986. № 8. С. 51–55.
3. Іваненко З. І. Синоніміка применникових словосполучень, які виражають часові відношення : [посіб. для викладачів та студентів]. Одеса, 1959. 42 с.
4. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики : [монографія]. Київ : Наук. думка, 1988. 165 с.
5. Словник українських применників. Сучасна українська мова : [1705 применників] / А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк, Г. В. Ситар, І. А. Щукіна. Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2007. 416 с.